

A P O R

Miodrag Bulatović

Az öreg Ilija szürkén és komoran, a körülötte s az asztal körül fortyogó hangokra süketen, nézte az úton csörtető állatcsordákat. A por égis ért, úgy látta, s még a nap is valahogy másképpen sütött. A por elérte őt is, valami szárnyas ördög sepette hozzá. Megkapaszkodott a szempilláin, a szemöldökén, s úgy érezte, megvakul, ha tovább hagyja magát így betemetni. Több volt már a por, mint a világosság, s kikezdett, fölmart minden élő és holt szövetet, amire csak ráakódott. Megült az ételeken s azok, úgy látszott az öregnek, lassanként elvesztették eredeti formájukat, ízüket és szagukat. Több volt a por, mint a levegő. S az öreg félve szívta be, félt, hogy megfojtja.

Szinte nem is volt levegő — csak por lebegett a föld fölött. Főként a fülében érezte, valami alig hallható, susogó neszt idézett ott elő; az orrlukáiban kemény kúpokká képződött; a szájában meg — ott a nyelvén, a földes fogai körül, az inyen és mindenütt kesernyés sárrá változott, amit nem lehetett kiköpní.

Bár az inggalérja jól odatapadt a nyakához, a por mégis utat talált magának alatta és aztán ellepte egész forró és izzadt testét. A bőrét porréteg fedte s az öreg máris félni kezdett az érzése szerint hamarosan bekövetkező viszketegtől és tályogosodástól.

Az egész lagzit eltemeti a por, ha nem kél valahonnét egy erősebb szél. És akkor nem lesz többé se pálinka, se étel, se nóta, se búsulás, se fű, se semmi más növényzet. A por óriásira nő, eltömi a forrásokot és folyókat és végül megtölti az ég térségeit is. Bekövetkezik minden idők igazi, legnagyobb sötétsége. Biztosra vette, hogy végoráján is, miközben az utolsó tégla, egy láthatatlan tölcseren, a fülkagylóján át egyenesen az ágyba csurog majd a por.

A sárga felhőkből, amiket a szél sem tudott szétozlatni, fel-felbukkantak nagy busa fejekkel holmi emberfélék, akiknek az érintése már kezdettől fogva, amióta helyet foglalt az asztalfőn, felbőszítette. Valami asszonyokat is látott, s fáradhatatlan gyalogosokat, kifulladt, nyáladzó, földresunyit fejű birkákat. S miközben komoran szemlélte ezt a tömeget körülötte, s amazt ott az úton, fokról fokra egyre fáradtabbnak és komorabbnak érezte magát. Meg akart szökni, örök időkre eltűnni ebből a tömegből, amelyet maga toborzott és hozott ide megboldogult fivérének háza elé; megszökni a jóbarátoktól, akik egymás után ürítve a poharakat és flaskákat, tisztelettel, sőt elragadtatással emlegették közönséges és már ér-

tékét vesztett nevét: a vigasztalhatatlan Andjelijától, akit az imént oly gyalázatos hazugságokkal vezetett félre; a savanyú kedvű Kajicától, aki a mai napon úgy megszegyenítette és bemocskolta becsületét, mint soha és senki azelőtt.

Az a tudat sem vigasztalta, hogy ez a bús vigasság, amelyért ő maga felelős, egyszer, még hozzá elég hamar véget ér. Pontosan tudta, mit követett el, vádolta is magát érte, de ebből a szerencsétlenségből, amit ő maga főzött magának és a többieknek, már nem lehetett kilábalni. Hát csak ült mozdulatlanul, tuskó testtel, mosolyra vonva arcát és ajkát, amikor kellett és nézte a halálra rémült vőlegényt, aki semmi kincsért nem mert odalépni sem az asztalhoz, sem a mátkájához, de még hozzá, a nagybátyjához sem. Hívogatta, szemével próbált jelt adni neki, hogy jöjjön közelebb. Kajica határozatlanul és megrémülve ettől a cirkusztól, amelyben akarata ellenére ő az, akiről a legtöbb hangos és titkon ejtett szó esik, ide-oda kapkodta a tekintetét és ettől az öreg bánata még nagyobbra nőtt, még rettenetesebbre.

Pillanatról pillanatra mind világosabbá vált előtte, hogy egykor erős és szerte Crna Gorában ismert családfájuk folytatásából semmi sem lesz; hogy mindennek vége szakad övele és Andjelijával; hogy por és moha fedí majd mindazt, amit a világ ma még tud róluk; hogy idegen ebek, dologkerülők, tolvajok és csalók, undok szomszédok és még undokabb távoli rokonok fogják széthurcolni azt, amit ő éveken át gyűjtögetett és őrzött annak az utolsónak, akinek a világra kellett volna jönnie. Tudta, hogy múlhatatlanul és nemsokára kezdődik az általános civakodás a koncert. A vén, magára hagyott farkas szívével és ösztönével érezte, hogy halála már közeleg, a feje fölött lóg, minden zugolyból leselkedik rá. Ugyanez az érzés súgta meg neki, hogy Kajicát is hamarosan magához veszi a föld. Fia után siet majd a púpos Andjelija. Kihalt tűzhelyük hamuját hamar szétszórják a szelek. Szomorú föld lesz az ő földjük; azok tiporják majd, akik nem érdemelték, ezért elvadul és bánatában igaz fiai után csalánt, kórót, vadszedert és mindenféle dudvát fog teremni. S a házak, melyekben laktak, még siralmasabbak lesznek — nem fonnak rajtuk fészket sasok és galambok, hanem azoknak a fattyai teremnek és növekszenek majd bennük, akik most nagy hangon felköszöntöket mondanak neki és tudván tudva, hogy hazudnak, a fiatal pár jövődő boldogságáról gagyognak.

Az öreg Ilija elborultan és vakon mindazok iránt, akik elragadtatással bámultak rá, akik hízelkedve mosolyogtak rá, kutyaagyarhoz hasonlóan fehér és egészséges fogaikat mutogatva, elborultan és hozzáférhetetlenül mindenki számára ennél a hosszú asztalnál, a porfelhőből ki-kibukkanó állatsordák hajcsárainak vad kurjongatásait hallgatta. A csordák tülekedve taposták a port s a hajcsárok hosszú botokkal hadonászva ordítottak és káromkodtak. Vízimolnároknál fehérebben, mezítláb és rongyosan, már nem is hasonlítottak emberekre, s valami emberszem nem látta furcsa rovarok gyanánt úsztak ebben a kavargó, sűrű viharzásban. Túlkibálták egymást, túlkibálták a birkabégetést, az ökrök bömbölését, a tehének elnyújtott bőgését, a lovak cifra, szenvedélyes nyihogását. Elbuktak és föltápáskodtak, verték az esztelenül rájuk csörtető barmokat, füttyögtek és köhögtek, fuldokoltak a porban. Az út szűk vápájába összeteretelt jóság mindenén átsörtetett, kidöntötte a korhadt palánkokat, elözönlötte a megmunkált kerteket és bekerített réteket. A hajcsárok kénytelenek voltak visszatéríteni az összetorlott állattömeget az út lapos és szűk vályújába s tudván, milyen nagy kárt kell majd megfizetniük, fejüket vesztve, kétségbeesetten óbégáltak és rimáinkodtak. Még kevésbé bírván lépést tartani és utolérni a megvadult jóságot, tehetetlenül vonszolták magukat, maguk után húzva elgörbült, törött botjaikat.

Tehetetlenül henteregtek le a lejtőkön, feketén himbálóztak a karcsú ökörszarvakon. Egy-egy pillanatra fejjel lefelé megálltak a levegőben, aztán éppoly hirtelen a földre szegezve találták magukat, kitárt karokkal és szétvetett lábakkal. Hasogató fájdalmakkal a gerincükben és kiéhezett testükben, kicsire göngyölödtek, hogy minél kevesebb dőfés érje őket. Gondolatok nélkül, egyetlenegy kívánsággal, hogy élve maradjanak és rendben átadják a jószágot ott, ahol kellett, erőtllenül és végső kétségbeesésükben csimpaszkodtak a lovak farkába. A lovak vágattak, sörényükön szél fújt keresztül. S a hajcsárok, már eltompulva a fájdalomtól, izzadtan és véresen, köpdösték a lópatákat, amelyeknek rúgásaitól már-már elborult a tudatuk.

Az öreg észrevette, hogy a porból, tiszta fehéren és görnyedten, fölbukkant Muharem. Lábujjhegyen ment, sietve, de óvatosan, mintha valami értékes tárgyat vinne, amit feltétlenül meg kell őriznie. Riadtan kapkodta a fejét, észrevétlenül akart elszurranni a lakodalmas nép mellett. Nem is kellett sok hozzá, hogy eliszkoljon a szemük elől és megint belemerüljön a sűrű porfelhőkbe. Nyugodtan túljutott volna, ha nincs ott az öreg.

Az öreg érezte, hogy a vér nekilódul az ereiben s a gondolat sebességével fejébe tódul. Nyugtalanúság fogta el. Azt hitte, soha többé nem bír fölkelni a helyéről. Keserű izzel a szájában, rosszkedvűen és lomhán, lassan kiegyenesedett. A rosszullét nyeldekülőjéig emelkedett. Nyelvéről elsikkadt a bocsánatkérő szó, amit a legfőbb baráthoz és a többi vendéghez illetet volna intéznie.

Mindenki látta, hogy a körülötte állókra támaszkodva eltávozott az asztaltól. A látszólag erős és robusztus, kegyetlen és igazságtalan öregember tántorogva és rogyadozva görcsölte nagy, megkékült ajkait. Elvágódott volna, így derékba törve, ha nincsenek körülötte emberek.

— Mi bajod, öreg? — kérdezte a részeg Mrkoje.

Kész szerencse, hogy az öreg nem vette észre — az arcába köpött volna. Tovább támolygott, most már segítség nélkül és érezte, hogy ma valamit tennie kell: szépet vagy rútat, mindegy. És még mielőtt rájött volna, mi is legyen az, meghallotta a legfőbb barát hangját:

— Egészségedre, Ilija!

Az öreg, aki hátratett kézzel, kissé meggörnyedve törtetett előre, hirtelen kihúzta magát és a ráköszöntő hang felé fordult. Fogát viczorította. Kedve lett volna káromkodni, olyan válogatott szitkokat vágni az arcába, amilyeneket még soha senkinek nem mondott, de ki sem tudta nyitni a száját. Hallgass már el egyszer, mondta magában, hagyd a felköszöntéseket. Ma nincs mulatni való kedvem. Jobban szeretném, hogy fekete zászló lengjen a házamon, semhogy itt mulatozzunk. Nagy hazugság ez. Te is hazugság vagy, én is, és mindannyian. Ha meg tudod, hogy így van, mit csattogtatod az állkapcsaidat és forogtad azt a hosszú, zöld nyelvedet. Már megint felköszöntőt mondasz. Te, úgy látszik, vidám vagy. Talán van is okod rá. Nekem nincs. De fogd be már a pofád, koszos kutya. Egyél és vedelj, ha már hozzájutottál és ne ejtsd ki a nevem. Ne szégyeníts meg. Hallgass el, ha mondom. Ha nem hagysz abba ezt a kepelest, odamegyek és elzavarlak. Kilyukasztod a fejem azzal a részeg nyelveddel. Ronda dög. Te jóllakott állat. Te ragya, te senki. Gyökértelen tökfilkó, aki mindenáron be akarod ártani magad más emberek dolgába. Hagyd a fölköszöntést, ha nem akarod, hogy elpusztítsam magam. Hallod-e, érted-e.

— Egészségedre, Ilija, legfőbb barátom! Egészségedre és fogadd a köszöntőmet!

Érezte, hogy fátyol ereszkedik a szemére és soha többé nem bírja fölkelni a pilláit; hogy nem lesz képes közelről szemügyre venni azt a girhes Muharemet, a kakással az ölében; hogy el fogja felejteni az utat,

amelyen még éjjel előtt haza kell találnia, abba a nagy kihalt házába. Muharemet akarta látni.

És látta. És valami különös szeretet töltötte meg, egy furcsa érzés, amit tarkófájás kísért és valami hidegség a szíve körül. Szeretet és bánat, meg irtózat volt benne. Hirtelen melegség lágyította el és érezte, hogy a szeme ismét megtelik könnyekkel.

Valami húzta az út közepén alig észrevehető boldogtalan felé. Halk csilingelés volt a fülében, ez a folyó hullámjátéka a homokkal, amely tiszta tajtékot vet a partra, és már nem is hallotta saját egyenetlen lélegzését. A szempilláira por ragadt, de most első ízben nem törődött vele: inkább, mint bármikor azelőtt, nyitott szemmel akart szembenézni tudóbajos feleségével, jól szemügyre venni és megjegyezni magának.

Ment Muharem felé, nézte és falta tágra nyílt szemekkel, karjait kitérve, botladozva. Már nem tudta, mit csinál és hova megy. Könnyein keresztül nézte a kínokkal barázdázott arcot és a kakast, amit valami vékony, törékeny ujjak szorongattak görcsösen.

Elrövidt, mintegy varázslat alatt, kimeredve és sápadtan közeledett az emberhez, aki nem is sejtette, hogy jön. Hullámokban öntötte el a forróság, amelyet hűvös ború váltott fel: időről időre valami furcsa szeretet tört föl benne. Furcsa szeretet, amely már-már a kínzás vágyával, a gonoszított vágyával határos.

Hova megyek én, kérdezte a fülledt nap véres ködében úszva, hova megyek. Hova visznek a lábaim és mi lesz velem, ha így folytatom. Kit vettem észre az úton és kit akartam megölelni és fölemelni, föl egészen az égig. Nem tudom, semmit sem tudok. Csak azt tudom, hogy zavart és forró a fejem, hogy a szemem tele könnyel és porral, hogy a ruhám nem szorít többé s hogy valami lágy és szép dolog emeli a lábaimat. Azt is tudom, hogy az úton nem vár senki és hogy sokáig kell mennem, ha utol akarom érni azt, akihez indultam.

Nem vette észre, hogy a fél lakodalmas nép a nyomába szegődött. Még a legrészegebbek is elnémultak. Így csak a rajongókat, az elborult elméjüket és a holdkórosokat szokták kísérni és figyelni. Volt, aki nem mert a közelébe menni, mert ismerte nehéz kezét. Voltak, akik minél közelebből akarták látni, hova indult el és mit fog tenni, ha utoléri azt, aki után elindult. Nyomorultak utána, kúszva, négykézláb, suttogva. Ott volt a legfőbb barát, meg az erős fogú Mrkoje s Andjelija is, a halálra rémült Kajicával. Követték a koldusok is, akik mindaddig az asztalt méricskéltek; s a megvadult hajcsárok és az egyszerű utasok, akiknek nem volt kedvük folytatni útjukat. A legjobban bolond Mara rettegett érte, az akire senki sem ügyelt. Egyedül Ivanka maradt nyugodt; minden jel szerint már nem nézte a felhőcskét, se a napot, csak bámult a mennyei sivatagba, ahonnan forró fény és színtelen hó áradt a földre és az egész lakodalomra.

Az öreg szétvetett lábakkal, egész széles és tüzelő testével megállt Muharem előtt. Mozdulatlanná meredve, véres szemekkel, egyszerre fölfogta, hol van. És megijedt tőle. Észrevette a tömeget a háta mögött és pánik fogta el. Gyanakodni fognak, gondolta, gyanakodni fognak. Ezért mindent hamar el kell rejteni. Történjen velem minden, csak a z t meg ne tudják. Gyűlölöm őket. Nem érdemlik meg, hogy egy ilyen szép és szomorú dologba beavassam őket.

Azt szerette volna, hogy haláláig, amit már érzett magában, így nézhesse. Aztán pedig ölelje és csókolja. Hogy magához vonja és mindenki szeme láttára megsimogassa. És ki tudja, meddig nézte volna így, ha Muharem el nem indul. Az öreg érezte, hogy egyedül marad és félelem fogta el. Amikor Muharem néhány lépésnyire eltávolodott, az öreg hirtelen

rémületében utána lódult és olyan hangosan robbant ki belőle a szó, hogy a mögötte zsbongó tömeg egyszerre megnémult:

— Állj meg, hé!

Muharem megállt. Az öreg a kerítésnek dőlve kérdezte:

— Hova?

— Bijelo Poljeba, a vásárra — mondta halkan Muharem.

— És mit akarsz ott?

— Eladni a kakast, mondta Muharem. És petróleumot meg sót venni.

— Így művelik a földet, ugye? A gabona kipereg, te meg kószálsz? Igaz-e, hé?

De az öreg hangja, akármilyen erős volt, nem sikerült sem meggyőzőre, sem szigorúra. Igyekezett kegyetlen vonást erőltetni az arcára, de tudta, hogy ez nehezen sikerül neki: gyenge álarc volt és aki egy kicsit akarta, könnyen átláthatott rajta. Annál is inkább, mert a szempilláiról sehogy sem bírt leszakadni a két nagy könnycsepp.

Kettőjük köré gyűlt az egész tömeg; még azok is, akik az imént táncoltak. Fonnyadt és aszott képű, a mulatozástól és pálinkázástól kicsit megfiatalodott asszonyok; fehér kendőkkel burkolt és fekete férfiesernyőket szorongató, lófejú lányok; bozontos ősz aggastyánok, akik csak botok és karók segítségével álltak két lábon; faggyúval, paprikáslevekkel és tésztával bemaszatolt, ápolatlan és vadóc gyerekek.

Muharem úgy érezte, hogy az egész világ köréjük gyűlt. Az volt az érzése, hogy még az ég is a vállára nehezedik s hogy a föld még keményebb és forróbb a talpa alatt.

Az öreg könnyebben lélegzett: most szabadon nézhette, hallhatta a hangját, amit reggel óta már kezdett elfelejteni. És itt volt előtte, jelen volt, bár nyomorúságos és szánalmas állapotban. Nem törődött a tömeggel, amely pedig azt várta, hogy valami történni fog. De a meleg szavak nem mertek leválni a nyelvről.

Meg akar alázni, gondolta Muharem és legszívesebben a föld alá süllyedt volna. Meg akar szégyeníteni előttük. Miért kell ez neki, ha tudnám. De ha már ezt akarja, mért nem visz valahova az erdőbe, ahol senki sem lát bennünket. Ott csináljon velem akármit, ami csak az eszébe jut.

Egy paraszt, egyike azoknak, akik megálltak, mert nem volt kedvük folytatni útjukat, odafordult a társához:

— Mi van vele, hogy annyira mustrálja?

A másik vállat vont.

— Talán valami atyafiságban vannak?

— A felesé, mondják, szolt a másik.

— Á, szóval úgy, mondta a paraszt. Úgy. Akkor értem.

Megjártad, mondta magának Muharem, csúnyán megjártad. Nem lett volna szabad erre jönnöd. Ma van Ivanka lakodalma és messze el kellett volna kerülni. Most meg akarnak alázni, amiért ide vetődél. És ki tudja, még mi mindenért. Talán megtudták, hogy folyton vele álmodsz. Talán valahol elszóltad magad — álmodban mindent kifecsegsz.

Az öreg úgy látta, hogy Muharem sohasem volt szebb és szelídebb. Tanulmányozta gyöngéd testének minden porcikáját és nőttön nőtt benne a szomorúság. A legszívesebben saját testével óvta volna a naptól és a portól, amit egyenesen az arcába sodort a szél.

Megijedt, hogy a háta mögött szorongó kíváncsi tömeg kitalálja bűnös gondolatát. El kell rejtened a nyomokat, öreg róka, mondta magának. Lepd meg őket. Tégy valami olyasmit, amit nem várnak. Szidd össze Muharemet, káromkodj. Jogod van rá, hisz a felesed s az rosszabb, mint a szolgál. Senki sem von felelősségre, még ha meg is ütöd. Üsd meg, vágj belé. És ne reszkess. Üsd meg, hogy elrejtésd, hogy mennyire szereted

és mennyire sajnálad. Döntsd a földre. Hadd higgyék, hogy még a régi vagy, az a valamikori fölfuvalkodott, komor és hatalmas gazda.

Es meg is akarta tenni. Megpróbálta fölemelni a kezét: nem engedelmeskedett. A lába, amivel belé akart rúgni, szintén megtagadta az engedelmességet. Egész teste merev volt és mozdulatlan és reszketett a rossz gondolattól, amellyel viaskodott. Kimondta a leggorombább szavakat, amelyek az eszébe jutottak:

— Hogy mersz, hékás, kakast tartani?

Az emberek összenéztek. Valami rosszabbat vártak.

— Ereszd el, öreg! — kiáltott bolond Mara a tömegeből.

Muharem fölvetette a fejét és könyörgően nézett rá.

— Beszélj! — mondta az öreg. — Beszélj, amíg szépen mondom!

— De hiszen tyúkom is van — mondta gyerekesen Muharem. — Nem csak kakast tartok.

A lakodalmas nép vihogni kezdett. Az öreg nem tudta, ki a gúny tárgya: ő vagy Muharem. Félt, hogy most hallani fog valami csunyát Muharem rovására. Neki mondhattak, amit akartak — már rég nem haragszik senkire.

— Szépen kérdem, Muharem: kakast hogy mersz tartani?

— Hát... miért ne mernék — hebegett Muharem és a homloka középig emelte sűrű, alacsony szemöldökét. — Mások is tartanak.

— Igen, de hogy mersz te tartani? — kiáltott föl az öreg és megázta a kerítést.

— Hát úgy, merek — szűrte a szót a fogai közt Muharem és leunyta a fejét.

— Ez is válasz, mi? — kérdezte dölyfösen az öreg.

— Sohasem mondtad, hogy nem szabad kakast tartanom — felelte Muharem. — Szót fogadtam volna, ha valaha is megtiltod. Magad is tudod ezt.

— Hagyd békén öreg! — kiáltott megint bolond Mara. Ereszd el!

— Nincs eleresztés! — bömbölt Mrkoje. — Nincs!

Muharem hallotta a vihogást, a kiáltozást, mintha neki kiáltottak volna oda valamit. A nevét emlegették, úgy látszik mindannyian, még az odafurakodó asszonyok is. Nem merte fölemelni a fejét, nem mert ránézni a lihegő öregre. Félt, hogy valaki az arcába köp, ha mozdulni próbál. Ezért még beljebb bújt képzelt csigaházába, arcát hozzászorította a kakas hátához.

Tudta, érezte, hogy valami fontos fog történni vele. Jobban félt a szégyentől, mint a veréstől. Tegyenek velem mindent, csak a nadrágom le ne húzzák, suttogta magában és beleborzongott. Csak azt ne tegyék, gondolta megint rémülten és eszébe jutott legnagyobb megaláztatása...

... régen történt ez. Tizenöt vagy tizenhat éves lehetett. Éppúgy mint most, perzselt az augusztus. Abban a viskóban élt, ahol még ma is tengődik. Abban az évben lett Ilija felesé. Az emberek csodálkoztak is: ilyen kis, nyiszlett gyerek hogy való felesnek. A mogorva öreg nem sokat adott a szóbeszédre. És egy nap megtörtént a csoda.

Muharem kimerülten és izzadtan félrement a cserjésbe, hogy lehűtse magát és vizet vigyen az aratóknak és a marokvetőknek. Elterült a forrás mellett és nézte a kigyulladt eget. Az öreg Ilija ébresztette fel, aki akkor még nem volt ilyen ősz és puffedt. Megállt fölötte és nézte, valami különös tekintettel. Muharem még soha senkit nem látott így fürkészni. Az öreg sokáig hallgatott. Csak szótlánul hozzálépett és átölelte szőrös, erős karjaival. Muharem meglepődött és megijedt. De pisszenni sem mert.

Várta, hogy az öreg megszólaljon. És az bele is kezdett, gyöngéd, lágy, altató hangon. Megkérdezte, hogy éhes-e és hogy akarna-e pénzt.

„Nem”, mondta Muharem.

„Vegyek-e neked ruhát és bocskort?”

Muharem visszautasított mindent.

Ekkor az öregnek megnedvesedtek a szemei. A fiú csodálkozott a könnyeken, amelyeknek nem értette az igazi okát. Szabadulni próbált. Az öreg azt mondta:

„Ha fáradt vagy, nem kell többet dolgoznod.”

Muharem ezt is visszautasította. Kínjában és félelmében verejtékezve azt mondta az öregnek, hogy ez nem volna szép tőle.

Az öregnek, emlékszik, reszketett az álla. Egész testében reszketett. Aztán megkérdezte tőle, olyan hangon, ahogy a nagyapák unokáikkal vagy az apák fiaikkal beszélnek:

„Muharemkém, gondolsz-e a nőkre?”

„Még nem”, suttogta Muharem és elpirult.

„Hát még nem kezdted el?” kérdezte az öreg.

„Nem még”, felelte és meghalni lett volna kedve.

„De ha valamelyik elkapná azt az izédet, mit csinálnál vele?” kérdezte az öreg.

Muharem hallgatott.

„Hát nem döntenéd le?” suttogta az öreg.

Megint adós maradt a válasszal. Éppen ez volt az, ami a leginkább izgatta és meglepte az öreget, állapította meg később Muharem; ha mindjárt azt feleltem volna, amire most gondolok, elengedett volna.

Az öreg a fülébe duruzsolt:

„Muharemkém, hogy állsz azzal a nyavalyával? Tudod, mire gondolok... felelj szépen az öreg Ilijának... értetted, mit kérdeztem...”

A fiú jól értette, de mukkanni sem tudott.

Az öreg néhányszor elismételte, előbb halkán, aztán mind lázasabban és hangosan. A fiú már megijedt, hogy az öreg megfojtja — annyira nekihevült.

Amikor az öreg meggyőződött, hogy a fiúból egy szót sem tud kihúzni, hangosan fölsírt. Aztán vetköztetni kezdte, és amikor Muharem védekezni próbált, kurta érelyes pofonokkal kábította el, amiktől még sokáig zúgott a füle. Amikor aztán egészen levetköztette és látta, hogy ott lent minden rendben van, mint a többi vele egykorú fiúknál, még hangosabban sírt. S azok a könnyek mintha örömkönnyekek lettek volna, legalább is Muharem úgy érezte. Az öreget sokáig rázta a sírás, ott a fűben, a forrás mellett, és egyre azt hajtogatta:

„Milyen boldog vagyok, Muharemkém, milyen boldog vagyok...”

A fiú teljesen elvesztem és szinte öntudat nélkül feküdt hanyatt a fűben és kezét a lába közé szorította. Látta maga fölött a forró tiszta eget és azt hitte, hogy alszik és álmodja ezt a hosszú augusztusi napot. Révületéből az öreg zokogása térítette vissza:

„Hát miért nem mondtad mindjárt, kis dög! Miért titkoltad ezt tőlem, gazember!”

A fiú fölkapta ruháit és futásnak eredt. Az öreg utána: el akarta fogni, hogy megverje — örömeiben és haragjában. Az erdő szélén utolérte és kirántotta a kezéből ingét és nadrágját — más semmi nem is volt rajta.

Amikor az öreg abbahagyta az üldözését, észrevették a marokvetők és a pásztorok. Hosszú botokkal terelni kezdték az erdő felől a szántóra. Suhogtak a nyírfavesszők, hátán kihaladt a bőr.

Az öreg, csakhogy elrejtse könnyeit és a teste legmélyéből föltörő szomorúságot, mellére szorítva Muharem szakadt, százszor foltozott ruháját, ordítózni kezdett:

„Fogjátok el ezt a léhűtőt! Fogjátok el ezt a dologkerülő gazembert! A hűvösben szunyókál, míg a drága mag kipereg! Ide azzal a lustával!”

Üzték a mezőkön át. Végigzargatták a tarlón, egészen az aratónőkhöz. Azok harsány kacagás kíséretében kergették a kazlak körül. Mindenfelől körülvéve, asszonyok és lányok tömegén keresztül kellett utat törnie. Túlért, rohadt szilvával dobálták meg. Az asszonyok visítottak és hadonásztak a sarlóikkal, amelyek villogtak a nyári napon. Voltak, akik eltakarták a szemüket a tenyerükkel vagy kötényükkel, de voltak, akik semmivel sem. Egyesek az ujjaik közül lestek ki rá, másoknak majd kiesett a szemük a csodálkozástól: bizonyára volt is mit látniuk.

Soványan, régóta nem mosott bőre alól kilátszó bordákkal futott a napszámosnők közt. Lába már el-elbicsaklott, meghalni szeretett volna, megölni magát, sarlóval szétvagdalni gyenge tagjait, szétszórni a beleit, hogy elfelejthesse ezt a nagy szégyenét.

A szomszéd mezőn más aratónők várták. Göröngyöket, köveket dobaltak utána. Köpködték, erre is jól emlékezett, sokat köpködték. Leginkább az fájt neki, hogy mindannyiukat ismerte és hogy köztük volt Ivanka is, akit akkoriban már látogatni kezdett álmában. Ereje fogytán volt, úgyhogy könnyen utolérhették és megfoghatták; még könnyebb lett volna, ha így megkínzottan szétszaggatják vagy halálra kövezik. De ők, legnagyobb bánatára, nem tették ezt.

Mint aki eszét vesztette, rohant a mezőkön át az öreg Ilija és fuldokolva kiáltozta:

„Emberek, fogjátok meg! Ne engedjétek, hogy elszökjön! Feles nélkül maradnék! Allítsátok meg! Adjátok a kezembe: hogy mielőtt megszökne, megszámloljam a bordáit! Hogy kifagassam a tolvajt, aki már évek óta kínoz és fosztogat!”

Látva, hogy a fiú valóban egérutat nyert üldözői előtt, az öreg szinte hörögve rimánkodott:

„Testvéreim, fogjátok el! Ne engedjétek, hogy elérje az erdőt! Nála vannak a kulcsaim! A kulcsok, halljátok! A kulcsok miatt van rá szükségem...”

Muharem összekarmolászva, bemocskolva, megköpdösve, mint egy állat, berontott az erdőbe és elterült a földön. Még sírni sem tudott — annyira szégyellte magát. Csak reszketett, szemét a tenyerébe rejtve, a mogyoró- és borókabokrok közt, éjjelig. A holdvilágnál felöltözött és eltűnt.

Hova, merre vitték nyugtalan lábai, ma sem tudja. De az biztos, hogy a két szeme haláláig nem fog látni annyi rosszat és keserveset, mint a vándorlás és bujdosás öt éve alatt.

Még nyomottabb kedélyű, még rongyosabb és keheesebb volt, amikor visszatért a faluba. Fölbukkant valahonnét, fényes nappal, nyári hőségben. egy piros kakassal a karjában. Szélesre vont a betegesen kék és vastag ajkait, kimutatta csorba fogait és nem szólt semmit. Így találkozott a parasztokkal, akik már-már el is felejtették.

Azóta, jól tudják ezt szomszédai és ismerősei, de főleg az öreg Ilija, aki megint beeresztette abba a viskóba, a földje végében, soha meg nem vált ettől a jószágtól. Bárhova megy, viszi magával a kakast; előregörnyed és susmorog neki. Senki sem érti ezeket a szavakat, senki sem fogja föl ezt a beszélgetést. Az ember vánszorog az úton és duruzsol. A kakas meg forgatja a szeméit mint a szajkó. Az embernek meleg a szíve tája: a kakasnak még melegebb az ölelés.

Az emberek nem tudják, mik ők egymásnak, hát találgiatják és mesélnek mindent összevissza. Titkon összejátszanak a sasokkal és rókákkal és örül a lelkük, ha a tyúkocska egyedül marad. Muharemet minden ilyen

veszteség legalább három napra ágyba dönti. Az álmatlanság és bánkódás csak akkor ér véget, amikor valahogyan új kakasra tesz szert.

Így tart már évek óta ez a hadakozás emberekkel, sasokkal és rókákkal.

— Hagyd el, öreg! — kiáltott a bolond Mara. — Ne kínozd tovább! Ártatlan és tisztességes ez a mi Muharemünk, te bolond öreg! Ne kínozd hát, az isten áldjon meg!

Az öreg zordan nézte a megrémült Muharemet, hallgatta, mit motyog a bolond Mara, akit a tömeg már-már maga alá tepert és csak magában suttogetta: tudom én, hogy ártatlan és büntelen az én Muharemem, te asszony. Mindent tudok és értek, és el is engedném, ha lehetne. De kínoznom kell, hogy az emberek ne fogjanak gyanút. Te pedig, aki annyira lelkesen viseled a szegény Muharem sorsát, menekülj ebből a csürhéből, ha máris nem késő. Menj a dombodra, te bolond, te jó Mara, szedd a virágokat és fújdosd a pitypang gömbjeit.

A tömeg fölzúgott.

— Föl a fejjel! — szólt az öreg.

Muharem vakon engedelmeskedett.

— Ugye Muharem, dűnnyögte az öreg, ez a te kakasod török vagy keresztény?

— Nem tudom, mondta halkán Muharem. Nálam kelt ki... igaz, idegen tojásból... kölcsön kaptam a...

A tömeg röhögött.

— Török az, látom rajta! ejtette a szót az öreg. Mindenén látszik!

Mivel a tömeg még mindig nevetett, az öreg elhatározta, hogy elcsitítja. Ahogy ott állt az út közepén, lábait szétvetve, szögletes testével és nagy fejével, hirtelen kirántotta széles selyem övéből nagy régimódi revolverét. És célzott, kissé hátrább lépve. Keze megreszketett. És, a hirtelen támadt csendben, az egész lakodalmas nép úgy látta, hogy minden porcikája remeg.

— Mit csinálsz, öreg? sikoltott föl Andjelija, maga mellé vonva Kajicát.

Meg akarom ölni! dörgött az öreg.

— Kit, az istenért? szörnyedt el az asszony. Kit?

— Azt a törököt, mondta az öreg és ellökte Andjeliját, hogy befordult az útmenti árokba.

— A mi Muharemünket megöli? jajveszékelt az asszony onnan a porból, ahová esett.

— Elhallgass, boszorkány! mordult rá a nagy fogú Mrkoje és még gorombábban meglökte. Ne avatkozz a más dolgába! Ha megöli, felel is érte! Mi közöd hozzá!

Senki más nem szólalt meg. Az öreget lesújtotta ez a hallgatás és teljes egyetértés. Vontatottan szűrte a szót:

— Nem teszek én semmit Muharemnek. Jó ember ő, úgy látszik. Látjátok, hogy hallgat, milyen szófogadó. Hogy várja a magot. A kakasát akarom megölni. Csak a kakast, testvércim...

— Miért csak a kakast? kiáltott fel valaki Kajica és Mrkoje mellől, akit elkedvetlenülítettek az öreg utolsó szavai.

Muharem megdermedt és magához vonta a kakast. Kedve lett volna térdre borulni és átölelni az öreg lábait. De visszatartotta magát és nem sírt fel.

— Mutasd azt a kakast! mondta az öreg és megrándult a bajsza. Gyerünk! Mit ölelgeted, mintha a fiad volna! Gyorsabban!

Muharem reszketett és könyörgőn nézte.

— Nyújtsd föl, vagy beléd eresztem a golyót! mondta bágyadtan az öreg.

Andjelija föltápázkodott a földről és térdenállva rimázkodott:

— Vigyázz, mit teszel, öreg! Vigyázz, az istenre kérek...

Pácban vagyunk, kakasocskám, suttozta Muharem és érezte, ha nem görnyed meg kissé, rátör a köhögés. Kinyújtotta a kezét a kakással és elfordult.

— Ne mozogj! mondta az öreg álmosan. Úgy.

Muharem nyugalmat erőltetett magára, de érezte, hogy menten meghal, amint a kakas lehullik a porba. Várta a lövést és gondolatban maga elé idézte Ivankát az érezs alatt: Ivanka őt nézte és utálatos volt neki, hogy csak áll ott és várja, hogy eldördüljön a lövés és az ólom letépje a kakas fiatal, szép fejét.

A tömeg visszafojtotta lélegzetét. Eldördült a lövés.

Muharem visszafordult és szája tátva maradt az örömtől — az öreg elvétette. Egy hosszú pillanatig bámulta a megrémült kakast s a körülötte szállingózó tollakat.

Nevetés harsant fel. Kacagott Mrkoje is, meg a legfőbb barát is. Ivanka és Andjelija kivételével mindenki nevetésre vonta szét csúf, vörös száját. Még a savanyú Kajica is vigyorgott.

Állatok, mondta az öreg magában, bezabált állatok.

Milyen jó vagy, öreg, hogy elvétetted, mondta magában Muharem. Milyen aranyos vagy. Rajta, lőj még. Szeretem hallgatni a lövéseket. Jólesik játszani a szerencsétlenséggel. Rajta, lőj és vétsd el. Tedd meg ezt még néhányszor. Lövöldözz, amíg meg nem csömörlesz ettől a csúf revolvertől. Lőj, csak vigyázz, hogy engem ne találj el. Akkor mi ketten még jobban fogunk szeretni.

Szeme sarkából figyelte az öreget. Nem tudta, fog-e még löni. Jobban félt a sötét tekintetétől, mint a kezében csüngő revolvertől. Nem mert a kakast visszahúzni az ölébe. A keze már fájt. Amikor mégis magához vonta a kakast, az öreg egy lépést tett feléje.

Az emberek még vártak valamit.

— Ugye, Muharem, kezdte az öreg, mintha hordóból beszélne, halod-e? Nem vagy te kommunista, mi?

— Nem vagyok én semmi, suttozta Muharem és kinyújtotta a nyakát.

A legfőbb barát rikácsolva fölnevetett. Az öreg csúnya káromkodást morzsolat el magában.

— Hát ez a te kakasod, ez... kommunista-e?

Muharem végignézett a tömegen, amely várta a feleletét, megijedt a változatlanul mogorva öreg képétől, rábámult a kakasra, mintha először látná és akadozva megszólalt:

— Hát... vörösnek vörös... látod magad is, öreg...

A tömeg megingott a nevetéstől. Tapsoltak Muharemnek és füttyültek az öregnek. Aztán már nem lehetett tudni, ki kinek nevet és ki kinek tapsol. Inni kezdtek ott is, a két ember köré csoportosulva, fölköszöntötték egymást, kacarásztak. Koccintottak az üvegekkel, koponyájuk is összekoccant, öleltek és csókolóztak. Az asszonyok az embereken, az emberek a porban. Mrkoje egy öreg kannán dobolt, de a tömeg sehogy sem bírt lecsendesedni.

Nevetnek rajtunk. Muharemkém, mondta az öreg magában. Látod, kinevetnek. Azt akarják, hogy megölielek. De én ezt nem bírom. Nem bírom, még ha mindent meg is tudnak, még ha ki is tör a botrány. Bocssás meg, nem bírlak megölni. Csak kínozni foglak. Talán ez is elég lesz.

Muharem úgy nézett rá, mint aki tudja, hogy bűnös. Szerette volna megcsókolni széles, poros talpait.

Általános lárma és helyeslés közben az öreg odalépett Muharemhez. Megragadta mellén a kabátját, amely szakadozni kezdett a rántástól. Sokáig nézte Muharem lapos, szentes fejét, amely mind közelebb és közelebb ereszkedett az ő szőrös, kemény kezéhez. Elnézte egyenes szálú, reggel óta fésületlen haját: egész homlokát benőtte és fekete tincsekben ereszkedett a szemöldökéig.

— Ugye, te, horkant fel, olyan hangosan, hogy majdnem mindenki meghallotta, hallod-e! Építéd-e te a szocializmust...

A legfőbb barát hegyezni kezdte a fülét. Az emberek összenéztek, az asszonyok abbahagyták a kelepelést.

Muharem megremegett. Érezte, hogy jön a köhögés, hogy el kell esnie, és még mélyebbre ejtette a fejét.

Az öreg szalmával és pelyvával teli, egyenes tarkóját nézte.

— Beszélj! kiáltott rá. Beszélj! Nem vagy néma, ha jól tudom!

— Nem építék én semmit, mondta Muharem gondolkodás nélkül. A te földedet se munkálom úgy, ahogy kéne, öreg. Tudod magad is... hát akkor miért kérdezed... mindent tudsz, öreg...

— Bravó, barátocskám! károgott a legfőbb barát. Bravó, nagy szónok!

— No, mit szólsz erre, Ilija! bömbölte Mrkoje dühösen és föltárta hosszú, ritka fogait. Megszorított ez... a falhoz szorított ez a te...

— Az, az! folytatta a legfőbb barát. Két nyelve van ennek a Muharemnek, nem is egy! Valóságos vidra ez, a kutyafejét!

Milyen bölcs vagy és okos, mondta az öreg magában. Milyen finoman föltalálsz magad. Lám, többször is túljártál az eszemen. És nekem ez, bármennyire is nevetnek rajtam, jólesik. Úgy, úgy, fiú, csak te pipálj le szépen. A szívem dagad, ha hallok. Hiszen az ember büszke is lehet rád, Muharemkém.

— Arra felelj, amit kérdeztem! kurjantott az öreg és erősen megrázta. Felelj! Ereszd meg azt a nagy nyelvedet — hadd halljon mindenki! Ha szidni kéne, hangosabb volnál! Gyerünk!

Muharem ajka rátapadt az öreg karmos kézfejére. Sírhatnékia volt. Szerette ezt a természetes, bozontos, zord öregembert. Csókolta a kemény és sós öklét és érezte, hogy a testében valami édes, csiklandós hő áramlik szét; csókolgatta a kezét mindaddig, amíg az visszájára nem fordult és a koldusok kéztartását vette föl. És amikor a kéz megfordult s a körmök fonákját mutatta, Muharem szája úgy maradt, félig nyitva, néma görcsbe ferdülve, ahogyan az imént Ivanka megfigyelte.

— Nocsak, mit nem tud ez a Muharem! kiáltott föl a részeg Mrkoje és odasegítette Andjeliját az asztalhoz.

— Kész hős, ha mondom! szólt a legfőbb barát.

— Jó gyermek ez a hitetlen Muharem, mondta Andjelija. Mintha a miénk volna.

— Eh, nyekkent a legfőbb barát. Hogy is jutott eszébe! A kezét csókolja. A vén kópé! Majd én szépen, gondolja, megcsókolom a kezét és ő elenged. Róka, becsületesemre, igazi róka!

Alig nevetett valaki.

— És most mi lesz, öreg? vakkantott közbe kajánul és elégedetlenül Mrkoje, amikor visszatért a tömegbe.

Milyen boldog vagyok, gondolta az öreg. Megcsókolta a kezemet. Először az életemben. Szóval az ő szívében is van hely a számomra. Nem gyűlöl. Ó istenem. Ó emberek. Hát nem látjátok, hogy nem undorodik tőlem, hogy megcsókolta a piszkos kezemet. Dögök. Állatok. Jólakott: részeg bitangok. Ti nem tudjátok, hogy ez mit jelent. Nem vagyok többé egvedül. Nem vagyok boldogtalan. Ő megcsókolta a kezemet s én megcsókolom az övét. Meg fogom csókolni mind a két kezét. Először bocsá-

natot kérek tőlük és aztán bearanyozom őket. És éjjel-nappal nézem, mint egy szentképet. Berámázatom őket és nem engedem soha többé, hogy kinlódjanak és szenvedjenek. Ti meg, kaján gazemberek, pukkadjatok meg. Éhenkórászok, akik ma is eljöttetek, hogy kacaghassatok ezen a bús lakodalmon és hogy telezabáljátok magatokat. Éhenkórászok az éhenkórászok fölött.

Mindenki látta, hogy Muharem feje ismét ereszkedni kezd. Se vége, se hossza nem volt a csodálkozásnak, amikor ajkai újra rátapadtak az öreg kezére.

— Bravó, kicsi! kiáltotta a legfőbb barát. Bravó, Muharem!

— Most tartsd magad, öreg! rikkantott Mrkoje. Vigyázz az ujjaidra — leharapja.

— Van ebben valami! köhintett a legfőbb barát.

Ne tedd ezt többé Muharem, mondta magában az öreg. Ne csókold a kezem. Szép és jó, amit csinálsz, de hagyd már abba egyszer. Gyanút fogtak. Hallottad-e Ivanka nagybátyját. Ha megértenéd, amit mondott, nyomban elengedné a kezem és elfutnál. Ne csókold tovább ezt az aljas és mocskos kezét. Mert az anyyi sok rosszat zúdított rád. Vedd el a szál onnan, ha mondom. És szökj tőlem, ha nem akarod, hogy az eszem elhagyjon. Menekülj, amíg nem késő.

Az öreget meleg hullám öntötte el. Valami búzt érzett. Nem tudta honnan ered: Muharemtől-e, akinek az ajka sehogyan sem tudott leválni a kezefejéről, a koszos, lucskos birkáktól, amelyek nyájakban tolongtak körülöttük, vagy a legfőbb baráttól, aki, kidülledt szemmel és eleresztett állkapoccsal, mind közelebb hajolt hozzá. Amikor észrevette, hogy mindenki megrökönyödötten figyeli őket, az öreg undorodva elfintorította az arcát. Fogát csikorgatta, horkantott és amikor a legfőbb barát még közelebb tolta kajla fülét, fölkiáltott:

— Te fagyúszagú barom! Muszlimán barom...

De Muharem még ott reszketett előtte és ölelgette a kakasát. Az öreg érezte, hogy a vér fölszik a fejébe, a hallását elveszi, szemét elhomályosítja. Kifogyó lélegzettel, reszketve, ellökte Muharemet, olyan lendülettel, hogy maga is megingott tőle.

Az öreg tántorgott. Úgy érezte, ha elesik, azonnal megáll a lélegzete s vele az esze is és hogy soha többé nem láthatja Muharem kézcsókját. Megerőltetésbe került, hogy talpon maradjon. Érezte, hogy valami addig ismeretlen erő vonja a földre. Szűkre zsugorodott, megdermedt cizméletét az imént megsókolta bal kéz tartotta fel: az ujjak ezen a kézen kitárultak és remegtek. Az ujjak résein át látta Muharem kis, vonagló kupaccá vált testét a földön. Megijedt a fájdalomtól tarkójában és a halk sustorgástól a füleiben. Szeme elhomályosult: a kezefején látta Muharem vastag, fekete és meleg ajkait és minden elfeketedett előtte. Szorongást érzett. Lélegzete kurta lihegéssé vált. Már alig hallotta a tömeget, amely mintha keresett volna valamit. Félt, hogy szemét egészen eltakarják az elnehezülő szemhéjak. Kiáltani akart, egy üvöltéssel áttörni a vattás homályt, amibe mind mélyebbre süllyedt, szétosztatni a piros ködöt, amely pókhálóként vonta be a napkorongot. Tántorogva, elérőtlenedve megszólalt:

— Emberek, hát nem betaknyozta a kezemet! Emberek... képzeljétek, betaknyozott...

Szembefordult az arccal, amelyek mintha csodálkoztak volna valamin. Nem látta jól és egyre nehezebben ismerte fel őket. Dülöngélt, alig állt a lábán. Észre sem vette, hogy az öreg crnogorác revolvere leesett a porba.

— Ne hagyd magad, öreg! visított valahonnét bolond Mara. Ne hagyd magad... tartsd magad... korán volna még meghalnod...

— Ne fessd az ördögöt a falra, bolond Mara, mondta szemrehányóan Andjelija.

Rogyadozott, a kerítés recsegett-ropogott a súlyától. Az ég is utánaomlott, ránehezedett, nyomta mint a malomkerék. Közeledett a földhöz és hirtelen a magasba emelte a balkezét. Suttogott:

— Testvéreim, hát nem látjátok... az a disznó... az a csúf tetű betaknyozta a kezemet...

A porban feküdt, széttárt karokkal, szétvetett lábakkal. Kigombolták aransujtással díszített piros crnogorác dolmányát és dörzsölni kezdték a nyakát. Homlokához nyúltak ráspolyos ujjakkal és nem volt ereje, hogy rájuk köpjön. Emelgették és rázták a fejét, mint egy érett tököt. Szemhéjait feszegették és az orrát cibálták. Futkostak körülötte, taposták és átugrálták; össze-vissza kiabáltak, hogy már hűl, már haldoklik, már dögrováson van.

Sűrű fény csapott a szemébe, hogy a feje belefájdult. Szerette volna elfedni valamivel a könyörtelenül tűző napot, amely, úgy érezte, fedetlen agyvelejét perzselte. De mozdulni sem bírt, tekintetét sem tudta elfordítani a fölé hajló, körülötte mozgó arcoktól és kezektől.

Kinek az arcai ezek, kérdezte magában. Kinek a fejei. Hol vagyok én. Csak nem valami temetés ez. Micsoda népség sűrög-forog itt.

Csak annyit tudott, hogy él és hogy valahol idegenben van, teljesen ismeretlen, rút arcú emberek közt, akik alig várják, hogy meghaljon. Közvetlenül a homloka fölött, a szeme előtt néhány vörös fej mozgott. Nem, ezek nem is fejek, gondolom. Ezek koponyák. Nem, lázadozott megint a gondolat valahonnan a homályból, nem koponyák. Napok. Az egyik olyan nagy mint az, amit most elfedtek, az, amelyik lassan ereszkedik és halkán lebeg a porfelhőben, mint a pitypang könnyű termése. A másik még különösebb: bajszos, borzas, bagolyorrú. A harmadik taknyos, könnyes, maszatos, fekete kendő köríti. A negyedik és az utolsó előtti, amit így, hanyattfekve láthat, zsírosképű, vöröses-kékes ajkai sebre, fejszevágásra emlékeztetnek. Az ötödik, valamivel jobban ismerős, a gomba gyorsaságával nő azon a furán vékony és ingatag gólyanyakon, amelyet benyálazott baljával megragadni, megcsavarni, kettétörni szeretne.

Kezdett lassan magához térni. A körülötte hadonászó, lármázó emberek mögött meglátta Kajicát. Fűszálat rágcsált, száját fintorgatta, a vállán macska ült. Valaki belerúgott a székbe, amelyen állt és a macska, támasztékát veszítve, mint a madár átrepült a tömeg fölött s belemélyesztette karmait egy cseresznyefa kérgébe.

Az öreg reszketett. Ajkai mozogtak. Megpróbálta fölemelni balját, amelyet valaki dörzsölgetett. Meg akarta nézni, hogy még nedves-e, hogy nem hagytak-e rajta még valamilyen nyomot azok a fekete, azok a vastag, azok a forró ajkak.

De azok az ajkak nem voltak sehol. Kereste azt a lapos koponyát, a zavaros fekete szemekkel, a széna- és szalmatörökkel a hajában. Kereste azt a szűk, meggyötört és kis szakállal keretezett arcot.

Amikor fölfogta, hogy annak az embernek az arcát keresi, akit az előbb oly durván ellökött, elszégyellte magát. Földes arcát szégyenpír öntötte el. Borzongás futott végig szétterpesztett testén. Szeme könnybe lábadt.

Azt akarta mondani: legfőbb barátom, meg te Mrkoje, Andjelija, s ti mindannyian, akik itt dörzsöltök és gyömöszöltök, eredjetek az ördögbe. Hagyjatok így, hadd nézzem kicsit az eget. Fáradt és beteg vagyok tőletek. Ezért tűnjetek a szemem elől. Te is Kajica, aki azt a sóskát vagy micsodát rágcsálod, te is menj az anyád kinjába. Eredjetek, hagyjatok szabadon lélegzeni.

De, erejét összeszedve, így szólt:

— Hol az a szerencsétlen... az a Muharem...

A tömeg hangjai fölerősödtek, úgy érezte, megfojtják. Halkan sírni kezdett. De hamar elszégyellte magát a könnyei miatt. Fölnyögött:

— Él-e még az a szegény, aki betaknyozta a kezemet... az a Muharem... és mi van a kakasával... úgy tudom, kakast vitt az ölében... azt, ha jól sejtem...

Ezúttal sem hallotta senki. Csak a könnyeit látták és csodálkoztak rajta.

Az ember mozdulatlanul feküdt, nézte az eget, amely már nem omlott többé, fel-felzokogott és szégyellte magát. Fuldoklott a sírástól, egyre meg akarta kérdezni ezektől a gyűlöletes arcoktól körülötte, hol az a lapított orrú, fekete ember, akit az előbb úgy megtáncoltatott. Talán a száját is eltátotta volna, ha nem ordítóznak és ugrándoznak körülötte.

Visszatért a tudatába egy kép: áll az út közepén és a mellénél fogva markolász egy embert, aki a kakas fölött mereven néz a földre. A fájdalom marcangolja a szívét, miközben ezt az embert cibálja. Igyekszik visszatartani az áruló könnyeket. Az ember repül a föld felé és ő csak úgy látja, ellökve, abban a tehetetlen tartásban, ahogy hiába próbálja megvetni a lábát. Ebben a bizonytalan keretben sokáig-sokáig áll a gyenge ember és sehogy sem tud elesni.

A legszívesebben odamenne az emberhez — odanyújtaná a kezét és fölemelné. Nem engedné, hogy levágódjon a kemény földre, hogy megsértse magát. S ha az ereje teljesen cserben hagyná, a karjába venné és mint a gyereket, az ölében vinné a kunyhójához, befűzné a bocskorát és elindulna újra a keresésére. Ezúttal biztosan megtalálná.

Mind mélyebbre hullt a peremtelen, feneketlen sötétségbe. Valami fontos szavakat próbált a nyelvére venni, amíg nem késő, amíg érzi az eleven földet keze és lába alatt. De a föld és minden tapintható dolog megállíthatatlanul kiszökött alóla és érezte, hogy a lélegzete egyre kurtább. Nyelvét valami sótlan pókháló fonta be, szemgödreibe homály csöpögött, egész lénye testtelenné és jegessé vált.

A fájdalom nyakszirtjében fokozódott. Egész belsője a garatjáig szökött föl. Kidagadt nyakerein érezte, tódul a vér, vagy valami meleg és sűrű lé a fejébe.

Valahol a nedves, vérgőzös ködfelhő közepén meztelen fiú áll. Aránytalanul hosszú, kivékonyodott karjaival igyekszik eltakarni szemérmét; görcsösen előregörnyed és karcsú bordái szégyenlősen kivillannak. A fiú szeme sír: fölötte összeérnek az alacsony, egyenes és sűrű szemöldökök.

Az öreg fájó szemmel nézi a nyurga testet. Szeretné kinyújtani a kezét feléje; főlészárítani a könnyeit; meztelenségét elrejtteni a világtól.

De az alaktalan sötétség egyre vonzotta magához és nem hagyta, hogy jól megnézzé a fiú sovány és sebhedt testét. Érezte, hogy távozik oda, ahonnan nincs visszatérés és félelem fagyasztotta a szívét. Kiáltani próbált, nevének szólítani a fiút, segítséget kérni tőle, de nem bírt, a nyel-deklőjét megülő nyálkás, langyos algák nem hagyták.

Lázálom gyorsaságával távolodott a földtől. Magasan szállt, karjaival kalimpálva. Aztán zuhanni kezdett s csak egy vágya maradt, hogy ez az édes félálom minél tovább tartson.

Nézte a fiút és már nem volt sírhatnékja. A fiú szertefoszlott a ködben — ez már nem is volt meztelen, élő ember, hanem megnyújtott, halvány ködfolt és bús emlék...

...három nap sem telt el Muharem szökése óta, amikor az öreg Ilija útnak indult.

„Hova készülsz?” kérdezte a szomszédja.

„Rokonokhoz”, mondta az öreg és elsápadt.

„Ilyenkor?” csodálkozott a paraszt. „Ilyenkor látogatóba?” A legnagyobb dologidőben?”

„Muszáj”, dűnnyögött az öreg. „Muszáj. Üzentek értem.”

„A gabonád kipereg”, mondta a szomszéd.

„Hadd peregjen”, mondta az öreg. „Hadd peregjen”.

„Jól van hát”, mondta a paraszt. „Ha te mondd.”

A nap még nem szippantotta fel a reggeli harmatot. Útközben találkozott parasztokkal, akik egész éjjel a földjükön dolgoztak és akkor tértek haza. Megpróbált elmenni mellettük, mintha nem venné észre őket, de azok folyton megállították, kérdezősködtek, hova tart ilyen korán. Hazudozott, a botjával csapkodva. Aztán amazok is tréfára fordították a szót és nevetve rakták tovább a keresztek.

Odaért a temetőhöz. Látta a felesége és a gyermekei sírkeresztjeit, elkomorodott és arra gondolt: lám, azok nélkül, akik nincsenek, meg lehet és meg is kell élni. Csak az élők nélkül nem lehet. Azokat kell szeretni és sajnálni. Ti meg, holtak, aludjatok. Feleségem, nyugodj békében: nem foglak többet verni, se kínozni. És ti is, fiaim, Ivan, Vid, Petar, aludjatok nyugodtan. Apátok nemigen emleget benneteket. Nem háborgat gyakori látogatásokkal, gyertyákkal, könnyekkel és siratással. Csak néhanapján juttok az eszébe. Olyankor, ha leszáll az éj és ő egyedül marad tágas, kihalt otthonában. De hamar meg is feledkezik rólatok, mert eszébe jut, hogy még elalvás előtt el kell gondolkoznia az élőkéről, akiknek nehezebb, mint nektek itt. Nyugodjatok békén, jó asszonyom és korcs gyermekeim, és ne forogjatok sokat sírotokban. És ne haragudjatok rám, hogy nem jut időm megkapálni és beültetni a halmotokat. Öreg vagyok és kimerült, sürgősebb dolgaim vannak. Nincs időm a könnyekre és sírásra. Bocsásatok meg, hogy most is ilyen gyorsan elhagylak benneteket. Mert azért keltem útra, hogy megkeressem azt a szerencsétlent, azt a Muharemet. Ti nem ismeritek és nincs is értelme, hogy bemutassam nektek. Ő a felesem. Megszökött tőlem, magamra hagyott. Pedig egyedül nem megyek semmire a földdel. Ezért elindultam, hogy megleljem valahol és hazahozzam. Ha valaha is rákapadok, eljövünk majd ketten és gyertyát gyújtunk a sírotokban. Most pedig, kedves eltemetett családom, a viszontlátásra.

Elfordította a fejét az omladozó, elhagyott temetőtől, amely alatt mélyen lent, habzott a fehér sörényű Lješnica. És elszoruló szívvel mondta magának: akkor hát, öreg, indulhatsz. Ettől az elátkozott helytől négy út válik szét. A világ négy tája felé. Bármelyiken indulsz el, mindegyik elvezethet Muharemezhez. Az egyik Banje Seloba vezet és onnan tovább. A másik egyenest Bijelo Polje felé siet és ki tudja még hova. A harmadik hegynek fel, Okladi és Modri Do iránt kapaszkodik, aztán leereszkedik Šahovićebe. A negyedik és legszélesebb egy sötét erdőn vezet keresztül, aztán Grančarevo mellett húz el és kiút a Lisa hegy tetejére. Indulj el ezen az úton, öreg. Egész biztosan erre tartott Muharem is. Valami hang azt súgja nekem, hogy ez az út csalogatta magával a fiacskádát. Ne tanakodj sokat, indulj.

Napszállta előtt megérkezett Pavino Poljeba. Félrehúzódott valami ismerősök elől, aztán elindult a hídon át.

Az emberek látták, hogy idegen és hogy fürkészve nézelődik maga körül. Az egyik, a legszálásabb, megkérdezte:

„Tán valamit elvesztettél, öreg?”

„Igen”, mondta az öreg nyugodtan.

„És mit?” kérdezte a bajszos.

„A felesemet”, vágta rá az öreg keményen. „Megszökött a földemről, a mag pedig kipereg. Nagy gondban vagyok.”

„Aztán milyen ez a te felesed?” kérdezte az ember.

„Fiú az”, mondta az öreg. „Tizenhat éves, gondolom. Nagy, fekete, kicsit ferde szemei vannak. Aznap amikor megszökött, mezítláb volt”.

„Meg tudnád-e mondani, mi volt rajta?” szólta az ember. „Mert sokan járnak errefelé ilyesfélék, ki tudná mind megjegyezni őket?”.

„Nem”, mondta az öreg halkán. „Mert pucéran szökött meg”.

„Éppen hogy pucéran?” meresztette ki amaz a szemét. „Pucéran. mondod?”

„Éppen úgy, pucéran”, mondta az öreg. „Egy szál ruha nélkül”.

„Hát, pucérok még nem jártak errefelé, öreg”, mondta az ember és továbbállt. „Mindenfélét láttunk már, de ilyent nem”.

Az emberek faképnél hagyták és az öreg egyedül maradt a hídon. Gyorsan leszállt az éj. Nem akart bemenni sehová, éjjeli szállást kérni. Kinyújtózott a hídon. A folyó suhogott, csillagok kísérték. A feje fölött kósza fénybogarak szállkostak: hulltak a rendek még a hegyeken is.

Fáradt volt, s a szeme lecsukódott. Azt mondta magában: te öreg, bolond öreg, aludj el és ne is ébredj fel többé. Mert kutyahalált érdemelsz. Épp így illik hozzád, hogy itt a hídon gebedj meg, mint valami számkivetett, mint egy koldus. Nem való neked otthon, nem illesz az emberek asztala mellé. Így kell elpusztulnod, valahol idegenben, hogy soha senki ne találja meg a sírodat.

Öreg, mondta aztán magának: figyelj ide, öreg, ne engedd, hogy az álom leteperjen, amit el nem mondok neked valamit. Nem szabad meghalnod, míg meg nem találsz azt, akit keresel. Igen, térdre fogsz hullni, leborulsz Muharem lába elé és bocsánatot kérsz tőle. Aztán vigyen az ördög, ha akar. Fő, hogy halálad előtt bocsánatot nyerj tőle. Úgy ám, öreg. Ezt jegyezd meg és akkor elalhatsz.

A nappal együtt ébredt és folytatta útját a folyó mellett, Plevlje felé. Biztos volt benne, hogy Muharem ott van valahol a hegyek közt.

Így bolyongva mindenféle utakon, eljutott egészen Boszniaig. De Muharem nem volt sehoh.

Amikor egy évvel később ismét útra kelt, senki sem vette észre. Még éjnek idején kilopódzott a házból és elindult a falun keresztül. Odaért a temetőhöz és megállt. De most mérges volt és rosszkedvű, nem érdekelté semmilyen beszélgetés a holtakkal.

Kiköpött a növendék fenyőcskék felé és elindult a Bijelo Polje-i úton. Örülve, hogy senki ismerőssel nem találkozott, napkeltekor már a Lim túlsó partján volt.

Amikor ráeszmélt, hogy milyen nagy utat tett meg, leült pihenni. Csendes megvetéssel és utálattal szemlélte a cingár, vedlett, piszkos és elhanyagolt Limen túli népet, amely már kora hajnaltól ott feketélt piciny mezőin. Amióta magát tudta, mindig irtózott attól, ami gyenge, vékony, erőtlen és szegényes. Ezeket az embereket nem tudta elképzelni fegyverben, sem száguldó lovon, és ez elég volt neki ahhoz, hogy úgy tekintsen rájuk, ahogy mindig is tekintett. Ezek a behúzott nyakú, zavaros szemű, lapos és szürke, nagyobbára golyvás és korcs testű emberkéek, muszlimánok és pravoszlávok vegyest, térdig érő durva szőttesben sűrűgtek-forogtak kertecskéikben, paprikát öntöztek, tököket emelgettek.

„Emberek”, kezdte az öreg. „Emberek, kérdezhetek-e valamit tőletek?”

„Kérdezhetsz”, mondták az apró golyvás emberek. „Miért ne kérdezhetsz?”

Az öreg közelebb lépett. Azt mondta:

„Nincs-e itt véletlenül a közelben egy fiú, név szerint Muharem? Pontosan egy évvel ezelőtt szökött el onnan túlról, a Lim túloldaláról”.

„Hozzánk nem szökik senki”, felelte az egyik. „Különösen onnan, felőletek. Inkább mi szökünk oda”.

„Lehet, hogy csak erre járt”, mondta az öreg, hogy eloszlassa a golyvás ember gyanúját.

„És kicsoda neked az a Muharem, hogy annyira keresed?” kérdezte amaz.

„Majdnem senkim”, mondta az öreg. „Felesem volt”.

„Minek egy felest annyira hajkurászni?” mondta az ember. „Afféléből akad elég”.

„Ha úgy vesszük, igazad van”, mondta az öreg és megint érezte magán a másik átható pillantását. „De én a kulcsok miatt keresem, amiket magával vitt. A hombárt, képzeld el, sehogysem tudom kinyitni. S odabent az összes szerszámok, meg... meg a gabona... képzeld el...”

„Hát neked kifizetődik annyi időt veszíteni pár kulcs miatt?” mondta az ember. „Törd föl az ajtót, testvér, és cseréld ki a zárat. Itt van, én olcsó pénzért megcsinálnám az egészet. Épp munka nélkül vagyok”.

„Neked ez egyszerűnek látszik”, mondta az öreg. „De kérdezlek én téged, mit csinálnál, ha veled történe ilyesmi... ha valaki ilyen fontos kulcsokat vinne el tőled... és még nem is tudnád, visszatér-e velük valaha”.

„És miért gondolod, hogy ez a Muharem épp itt van a mi vidékünkön?”

„Az anyja innen valahonét származik”, mondta az öreg. „Talán ide hozta a vágy, a nagybátyjainak földje után”.

„Hogy hívták az anyját, tudod-e?”

„Azt még ő maga sem tudta”, mondta az öreg. „Csak egy néven ismerte mindenki: Nidžara. Meg azt tudták, hogy valahonnan a Limen túlról való. Semmi többet”.

„Legjobb lesz, ha hazamész és kicseréled a zárat a hombárodon”, mondta az ember és megtapogatta puffedt golyváját.

„Ha látjátok valahol, mondjátok meg neki, hogy térjen vissza”, mondta az öreg és tovább indult.

„Nem fogjuk látni soha”, mondta az ember és eltűnt a töklevelek közt.

„De nekem meg kell találnom”, mondta az öreg csüggedten, és mivel senki sem válaszolt, ment tovább az útján.

Faluról falura járt, bekukkantott az istállóba és kamarákba, biztos volt benne, hogy valamelyik kocsiderékban, valamelyik bokorban megleli a halálra rémült és véleg sértett Muharem gyereket. Látták, hogy megy házról házra és kérdez valamit, csodálkoztak rajta, hogy nem unt bele ebbe a hosszú keresésbe.

„Nem járt erre véletlenül egy fekete, kicsit ferde szemű fiú?” kérdezte az öreg és óvatosan körülkémlelt.

„Sok efféle járt erre, öreg”, mondták az emberek.

„Annak, akit én keresek, vézna karja volt”, mondta az öreg.

„Minden csavargónak vézna a karja”, mondták az emberek.

„Gondolom, hogy ez mindig mosolygós”, tette hozzá az öreg.

„Eh”, vontak vállat az emberek „mind mosolyognak azok, ha egy karéj kenyeret mutat nekik az ember”.

„Igen, de ő mindig egy kicsit mosolygott”, erősködött az öreg.

„Maglehet”, mondták az emberek gyanakodva. „De nem hisszük, öreg”.

„Nincs okom rá, hogy hazudjak”, mondta az öreg sértődötten. „Miért ne hinnétek?”

„Nekünk meg nincs okunk rá, hogy higgyünk neked”, mondták az emberek, biztonságban érezve magukat a küszöbükön.

„Ha erre vetődne, mondjátok meg neki, hogy azonnal jöjjön haza”, suttogta elképedtenedve az öreg. „Mondjátok neki, hogy a gazdája keresi, hogy sürgősen szüksége van rá. Még fizetett is érte, hogy megtaláljam és hazavezessem. Ezt mondjátok a fiúnak. Megteszitek-e?”

„Megmondjuk ezt is, meg még ennyit is, öreg”, mondták az emberek és becsapták előtte az ajtót.

Az öreg kezdett félni a magánytól. Nyitott szemmel is mindenféle csodák és látomások bukkantak föl előtte. Rendszerint a bús szemű Muharemet látta, vámpírok és szarvas szörnyetegek élén.

Almaiban mind többször megjelent a gyengeelméjű Nidžara: a szeme láttára próbálta széttépni és föltalni az egyéves Muharemet. Ő meg szalad utána, térden kúszva kéri, hogy adja oda neki a gyereket. A sötét bőrű Nidžara eltűnik a vonagló gyerekekkel, és az öreget gyász és halotti szomorúság fogja el.

Az álom rendszerint a legrosszabb helyen szakad félbe, úgyhogy késsőbb, felébredve sem tudta, hogy a fekete fiúcska életben maradt-e.

Azt is elképzelte, hogy miközben ott vánszorog az idegen palánkok mellett, nyomába szegődik a megdühödt Muharemet: fekete lovon üget, komor képpel, összevont szemöldökkel és dárda helyett kétméteres böllérekést cipel, hogy föltűzze rá az öreget. Érzi, hogy Muharemet kése a hátába fúródik és jajgatni kezd. Hívja a járókelőket, hogy védjék meg a rettenetes és könyörtelen gyilkostól és vérszopótól.

Félelmében koldusokhoz csatlakozott. Szépen befogadták és ő örült, hogy senki sem kérdezősködik neve, korábbi foglalkozása és címe felől. Megbarátkozott velük, még mielőtt tovább indultak volna. Voltak köztük gyerekek, középkorú emberek és öregek is. A fiúk mind Muharemetre hasonlítottak és ő úgy megszerette őket, mintha a saját fajtája, a saját fiai volnának.

„Emberek”, mondta az öreg. „Köszönöm ott is, ahol hallják és ahol nem hallják, hogy befogadtatok és magatokkal vittetek. Nem bírtam többé egyedül. Már az ördögök is kezdtek megnyergelni”.

Senki sem válaszolt.

„Testvéreim”, folytatta aggódalmasan az öreg. „Legyetek jók hozzám. Segítetek megtalálni Muharemet. Megszökött a földemről, hagyta, hogy a mag kiperegjen. Tönkretett, elintézett. És ha meg nem találom, végleg elvesztem. Ha a farkára nem léphetek, ird: volt — nincs! Lám, így állok...”

„Hiszen én vagyok Muharemet”, mondta egy lapított orrú szőke fiú. „Én vagyok az”.

„Szép a neved”, mondta az öreg. „Te is szép vagy és aranyos, fiacskám. De nem az vagy, akit keresek”.

„Kár”, mondta a szőke fiú és elvigyorodott. „Éppen kár. Lágy szívű gazdám volna”.

„Tévedsz, fiú”, mondta az öreg. „Nem vagyok se lágy szívű, se jó. Ellenkezőleg. Borzalmas és rút vagyok. Én vagyok, kicsikém, a legrosszabb ember, akit valaha is láttál. Erre mérget vehetsz. A legundokabb, legpiszkosabb gazember vagyok. Ezért is bűnhődöm. Ezért várnak a legnagyobb csapások. Ez csak a kezdet. Ha soká élsz, megéled”.

„Majd én megvédelek, öreg”, mondta a szőke fiú.

„Nem kell engem védeni, fiam”, mondta az öreg. „Hagyni kell, hogy megdögöljek valahol, mint egy kutya, az út mentén. Így kell velem bánni. Ezért kérek, hogy ne légy hozzám jó és elnéző. Így kell ennek a pogány kutyának, aki vagyok”.

„Fogadj el a felesednek, öreg”, vinnyogott a szőke fiú. „Dolgozni fogok mindent, amit az a Muharemet csinált. Engedelmes leszek, inkább,

mint ő. Épp szeretem, ha valaki parancsol nekem. Még kínozhatsz is. Azt is szeretni fogom. Szeretem a földet...”

Vándorolt a koldusokkal a hosszú poros utakon. Mindegyiküknél szebben és szívhez szólóbban tudott alamizsnát kérni. Tudott áldani, tudta a tenyerét tartani, vaknak és nyomoréknak tettetni magát. Megtanult az útitársaitól kuruzsolni, tenyérből jósolni, álmot fejteni, kalendárium nélkül is.

A gyerekek félték tőle: úgy meztláb, rongyosan és elhanyagoltan, mesebeli ördögre emlékeztette őket; de húzódoztak tőle azért is, mert nem bírták hallgatni egyhangú és unalmas meséjét valami fiúról, aki elhagyta. Az idősebb pásztorok és utasok még inkább kerülték: meg voltak győződve, hogy mindezt kitalálja, hogy még inkább meghassa őket és több kenyeret csaljon ki tőlük.

Egy útkereszteződésnél a koldusok mind köréje gyűltek. A szőke fiú így szólt:

„Öreg, magadra kell hogy hagyjunk. Annyit emlegeted azt az ismeretlen Muharemet, hogy már a könyökünkön jön ki. Unalmas vagy, öreg. Mi erről-arról, te meg csak arról az egyről. Meséld ezt másnak. Nekünk többet nem meséled. Menj, öreg, egyedül. Menj, ha szépen mondjuk. Ne nézz így ránk — nem segít. Menj és keresd magad azt a te... azt a Muharemet...”

Loholt utánuk és könyörgött, hogy várják meg.

„Emberek!” kiabált. „Egyetlen embereim! Várjatok meg! Ne hagyjatok magamra. Vigyetek magatokkal. Várjatok, majd elmesélem, miért emlegetem folyton Muharemet. Meg fogtok érteni. Ezt még senkinek sem mondtam el. Nektek töviről hegyire elmagyarázom. Amúgy sem bírom már ki többé — megesz ez az undok hazugság! A szívem megszakad testvérek! Várjatok meg, ha csak egy csöpp emberség van bennetek...”

Meg-megroggyant, nyelte a port és köhögött. Amikor eltűntek a szeme elől, leomlott az út közepén. Tovább suttogott, azt gondolván, hogy még körülötte vannak, elmondta, miért hagyta el Muharem és miért keresi most annyira. Amikor kinyitotta a szemét, valami Limen túli emberkorcsoktat látott maga fölött. A Bijelo Polje-i piacról tértek haza. Nem tudták mit csináljanak vele. Úgy találták, hogy meghibbant, de ez nemigen lepte meg őket. Félre húzták az útról, a kóró és tővis közé, s elmentek.

Néhány napig kóborolt, reménykedve, hogy utoléri a koldusokat, akikkel annyira összeszokott. Kérdezősködött felőlük is, Muharem felől is. Mindenáron el akart mondani nekik mindent, és bocsánatot kérni tőlük.

Továbbra is egyedül vándorolt és megáldotta a kezeket, amelyek kinyúltak feléje. Gyakran megfeledkezett arról, hogy mit is keres és hova indult.

Amikor megérezte, hogy a nyár végét járja és hogy köszvényes csontjai sajogni kezdenek, irányt változtatott. Nem tudván, hova indul és hova szándékozik, egyszer csak kiütt a Lim partjára. Átgázolt rajta s olyan falvakba került, ahol ismerték. Senkivel sem beszélve, egy reggel megérkezett süket és elhagyott otthona elé.

Amikor fölfogta, hogy ugyanott van, ahonnan néhány hónappal előbb elindult, keserűen fölzokogott. Senki sem volt, hogy fölemelje a földrői és bevigye a házba. Egy egész örökkévalóságig hevert ott a küszöb előtt eszméletlenül.

Az agyonfáradt, támolgyó öreg ember elvánszorgott az árpakévéket keresztbe rakó munkások mellett. Úgy érezte, hogy mióta az eszét tudja, a nap még sohasem tűzött olyan forrón. Kóválygott a feje, ahogy törtetett a mezőn át, az erdő és forrás felé. Ugyanazokon a földeken vágott kereszt-

tül, ahol egyszer a kétségbeesett, meztelen fiú, nem tudván sem megszökni, sem elrejtteni meztelenségét. Arra gondolt, hogy pontosan a fiú nyomaiban jár és valami érthetetlen erő húzta a föld felé. Éppen ezért sietett a forráshoz: friss vízzel meghinti a homlokát, a nyakereit, s a kellemetlen érzések legalább éjszakáig békén hagyják.

Muharemkém, szomorú és érzékeny kisfiam, szólalt meg az öreg hangosan, amikor leomlott a forrás mellett. A mai napon, pontosan három éve, itt ültünk és beszélgettünk. És te pőrén és eszméletlenül feküdtél a csalánban. Aztán eltűntél, magamra hagytál az érted való nagy bánatomban. Csak a rongyos, piszkos és izzadt ruhádat hagytad itt nekem. Fiú, mért hagytad magára ezt az öreg embert. Nincs nappal és nincs éjszaka, hogy az öreg ne rád gondolna. Szép volna, ha visszatérnél, ha nem többre, legalább egy-két napra — számot vetnénk egymással, váltanánk néhány szót és innánk a keserű pálinkát, amennyi belénk fér.

Az öreg a forrás fölé hajolt. Láttá benne nagy busa fejét. Ahogy a víz színe hullámozott, s mind szebb és szebb gyűrűkben virágzott ki, az ő arcúja is nyugtalanul gyűrődött, hajladozott benne. A víztükör is püf-fedt, sötétsárga arcot, véres és örökké könnyező szemeket mutatott. A forrás szélét áttörte hosszú és még merev bajsza.

És még mielőtt a kezét belemerte volna a vízbe, heves reszketés fogta el. Egy hosszú pillanatig rázkódott a reá váró szép víz fölött. Egyszerre, mintha jéghideg nyílhegy találta volna szíven, megfordult és elvágódott. Hentergett, mint valami nagy hordó. Egy fölfoghatatlan erő szögezte a földre: minden emberszem, ha megpillantaná így kifordultan, korhadt fátöknék látná, amely dőlésében fennakadt a kóro és gizgaz közt.

Sírt és a kezét végigvonta a fűvön — valamikor itt vonaglott a fiú megszegyenített, meggyalázott teste. Tapogatta a földet, hagyta, hogy meleg tenyérkagylóját kitöltsék az egyenetlen talaj dudorai és göröngyei. Gondolatban fölidézta a fiú megkínzott, gyötrődő alakját. Ujjai át-meg-átsiklottak a fűszálak közt és hátán forró borzongás futott végig.

Senki sem volt a közelben, senki sem látta. Halkan vinnyogott, kúszott körbe. holdkóros, révült szemekkel kutatta a földön a nyomokat. S amikor fölfogta, hogy a fiú lába nem hagvott semmi nyomot, csókolni kezdte a földet, amit akkor taposott. Négykézláb csúszkált, szimatolt és suttogott magában. Talán azt gondolta, hogy így visszahívhatja az eltűnt napokból, vagy az emlékezésből a szerencsétlen, pöre fiút.

A forrás oldalából levált egy kődarab és nagyot csobbant a vízben. A tarka tükör szilánkokra tört. A gyűrűk elszakadtak és összezilálódtak. A zavaros vízen, amely a következő pillanatban föltört a forrás homályából, a füvek és gyökerek közül, napsugár keskeny sávia villant meg, majd éppoly gyorsan, amint a víz visszatért a földhöz és a megzavart forráshoz, el is tűnt.

Muharem, suttogta az öreg, nem tudok hinni a szememnek, hogy te nem vagy mellettem. A szemem azt mondja, hogy nem vagy itt. és hogy sehol a közelben nem lát téged. De én nem akarok hinni neki. Meg akarok találni, látni akarok. És idehozni, ehhez a forráshoz, ahol a gyalázat és szerencsétlenségem elkezdődött, hogy megkéríelek: könyörülj rajtam. Akárhol vagy, nem széksz meg előlem. Megtalállak, még ha egérlyukba bújtál, akkor is. Várj csak — majd meglátod, mit tud az öreg.

A munkások látták, hogy bezárta a házat. Tett-vett még valamit és némán elment mellettük. Ők sem szóltak semmit; tudták, milyen hirtelen haragú és nem akartak lármát és pörölést.

„Hé!” kiáltott az öreg a föld végéből. „Hé, ti!”

Az emberek eleresztették a kévét és válaszoltak a hívásra.

„Jól dolgoztatok!” hörgött az öreg. „Nehogy úgy legyen, mint múltkor!”

Az emberek megint ölbe kapták a kévüket. Sokáig nézte őket. Undorodott tőlük. Megvetette őket — soha egyik sem mondott ellent. Látta, hogy futnak a kazalhoz, hogy görnyedeznek a szalma és a mag súlya alatt. Lábuk reszketett. Más nem is látszott belőlük.

Mintha szél vinné, suhant át a Brodarevo felé ereszkedő falvakon. Érezte, hogy fáradt, hogy az ereje fogytán, de nem mert megállni. Mert a képzeletében hordott folyó és híd képe már rég egybeolvadt benne a valósággal. Csak egy vágya volt: minél előbb eljutni ahhoz a hídhöz. Már jó régóta fejébe vette, hogy a z a folyó fogja visszahozni az elvesztett Muharemet.

Aznap és a következő napon nagy utat tett meg. Éjfélkor megérkezett egy folyóhoz. Jóval kisebb volt, mint a Lim és tájékozott. Elindult a víz mentén: biztos volt benne, hogy most megtalálja azt, amit keres. Hajnal előtt, nedvesen és meggémberedve, hídra bukkant. Nem is ment tovább. Rég nem látott már szebb és nagyobb útkereszteződést, Utak futottak szét onnan a világ négy tája felé. Szentül meg volt győződve, hogy ez az a hely, amelynek a képét oly soká hordta magában, mielőtt útnak indult.

Múltak a napok s ő nem mozdult a hídról. Elnézte, hogy találkoznak és válnak szét mindenféle emberek az útkereszteződésnél. Elég különösek voltak: fejükön széles šajkača, lábukon hosszú, hajlított csőrű bocskor. Jöttek és mentek, nyiszlett, kis hegyi lovacskákon s egymásra várva megpróbálták beszédbe elegyedni az öreggel. De belőle maga az ördög sem húzott volna ki egy árva szót sem.

Csak a folyóval beszélgetett. Nézte el-eltűnő és újra fölbukkanó tarajjas hullámait és suttogott. Te folyó, századszor mondom: nézlek a hídról és várom, hogy hozd el nekem azt a fiút, kinek a neve Muharem. Családi neve nincs, fekete és cingár gyerek s a szája széle kék mint az indigó. Miért nem sodrod már ide. Miért játszol velem. Biztos vagyok benne, hogy te vitted el s talán még most is viszed. Szólj, ha erre sodornád; hogy még egyszer belenézzek abba a ferde szemébe. Folyócskám, barátocskám, légy jó hozzám, ne hagyj cserben. Folyó, már senkim sincs rajtad és ezen a fiún kívül. S ha már így van, súgd meg, amikor errefelé sodrod. A csillagokba írlak. Meghagyom, hogy tíz évig mindennap említsek a neved a Bijelo Polje-i templomban, ha most nem csapsz be. Megteszek mindent, amit csak akarsz, de ne feledkezz meg rólam.

A folyó könyörtelen volt.

Az emberek azt hitték, hogy az öreg néma és nem szóltak többet hozzá. Odatartotta a tenyerét a pásztorok, utasok és a környező falvak lakói elé. Belééjtettek ezt-azt, ami épp akadt a zsebük mélyén vagy a tarisznyájuk fenekén, és mentek tovább. Ő meg sokáig dörzsölgette a szemét és nézett utánuk.

A hídon legtöbbször koldusok pihentek meg. Fiúk és lányok, idősebb és egészen öreg emberek és asszonyok. Rendszerint szűkös kis batyukat lóbáltak és bottal támogatták magukat. A hídon szokták megvárni a naplementét s aztán vagy szétválnak, vagy együtt tűnnek el a szétágazó utak valamelyikén.

Mindegyiknek a szemébe mélyedt. Úgy látta, mind hasonlítanak Muharemre, és hogy Muharem mindegyikükben benne van egy kicsit. Ha a nyelve nincs gúzsba kötve, meg is kérdezett volna tőlük valamit. Megemlítette volna a fiú nevét: talán valamelyik fölfigyel rá. Aztán csak úgy mellékesen megjegyezte volna, hogy mik ők ketten egymásnak, hogy ezek az emberek megértsek, miért várakozik oly sokáig a hídon.

A hosszú várakozástól nagy, kócos szakállá nőtt. A hajbozót eltakarta füleit és összeragadt, bogáncs gubancolta. Szeme behúzódott üregébe és üveges csillogást nyert. Az öreg lefogyott, felére apadt. Már attól félt, hogy lába megbénul és egészen megvakul. Leginkább az esett volna

nehézére, ha elveszti szeme világát — nem láthatná meg, amikor a folyó hozza Muharemet.

Az öreg porlepetten, tetvesen és elhanyagoltan térdepelt a hídon és reménykedett.

Te jó folyó, mondta magában, mikor leereszkedett az éj, te jó folyó. Folytatod a hazudozásokat. Szégyelld magad. Hát nem látod, hogy elpusztulok itt, ezen a hídon, hiába várva, hogy meglágyuljon a szíved. Mondd meg őszintén: láttad-e valaha is. Taposta-e a fővényedet. Leromlott-e nagyon, elhervadt-e. Mert már oly rég elment a földemről. Nem is tudom pontosan, mikor, de gondolom, már száz év is elmúlt azóta. Nem verte-e ki valaki a szemét. Ép-e még a keze-lába. Olyan halk és lágy-e még, mint régen.

Te legjobb, legkedvesebb folyócskám, folytatta zümmögését az öreg. Ki az hát, akit úgy sodorsz magaddal. Folyton látom, hogy egy-egy kéz vagy láb virít ki a hasad alól. Mik ezek, bolondok, koldusok vagy egyszerű boldogtalanok. Mivel csábítod őket a hullámaidba. Suttogsz nekik, hízelegsz nekik. Igérgeted, hogy nálad majd melegük lesz, hogy nem kell majd éhezniök és szomjazniök. Mondd el őszintén, hogy fogod elnyelni, ha még nem tetted meg, az én ferde szemű, kék ajkú fiúcskámat.

De a folyó el volt foglalva a maga homályával, a maga vizével és fáradhatatlan, bőrző hullámaival. Futott a hídtól, a partjaitól és nem volt kedve beszélgetni.

Te kisfiú, kezdte az öreg hasadó hangon, te kisfiú. Miért nem bukasz már fel a híd alatt. Tudom, hogy befulladtál, és hogy ez a víz visz valamerre. S ha már így útra keltél visszatérhetetlenül, miért nem sietsz jobban. Megőszült a szemem, mind csak nézve ezt a folyót és a hullámaid. Jelentkezz. Látni akarlak még egyszer, hogy aztán visszamenjek a faluba és ott kiadjam a lelkem. Te kutya, te boldogtalan, ne kínozd tovább az öreget.

Az erős nézéstől fátyol borult a szemére. Agya elhomályosult. Úgy látta, hogy a folyó visszafelé folyik, feléje tart és széles hátán himbálja a fekete fiú testét: kilátszanak a vízből kiáztatott, puffadt karjai; fel-felbukkan sárgálló térde és talpa.

Az útkereszteződés meglódult; az utak szerteszóródtak. A híd a levegőbe emelkedett. Az öreg kifogyó lélegzettel, széttárt karokkal röpdült a keskeny, lapos kis test felé. Csak annyit tudott, hogy most, még röptében, ragadozó madár gyanánt, el kell ragadnia a folyótól a hullát és aztán eltűnni a hídról. Azt kívánta, hogy a megtalált testet, ami agyonlyuggatott parafadarabként nyugodtan úszott a víz tetején, soha többé ne ereszze ki a karjaiból. Korhadt tuskó gyorsaságával zuhant, még mindig meggyőződve, hogy sikerül túljárnia a rabló folyó eszén.

Csak akkor tért magához, amikor merülni kezdett. Az örvény a folyó közepe felé sodorta. Észrevette, hogy semmit sem ragadt el a víztől és elszomorodott. Irtózat fogta el, amikor látta, hogy a folyó nem is vitt semmit.

Életében először átengedte magát a sorsnak. Tudta, hogy gonosz végzete rejlik ebben a vízben s hogy hamarosan örökre magához veszi, de nem akart védekezni. El-elmerült és fölbukkant a víz színére, lebukott és megint fölemelkedett, szinte kívánta, hogy a folyó minél előbb győzzön.

Sohasem tudta meg, hogyan került a partra, a híd közelébe és kik voltak azok az emberek, akik életre dörzsölték. Emlékezett, hogy valami parasztok voltak, főleg öregebbek. Olyan gyorsan beszéltek, hogy egy szavukat se értette. Bevitték a legelső házba.

„Hova való vagy, öreg?” kérdezte a házigazda, egy elálló fülű, fancsali emberke.

Az öreg tompán bámult rá.

„Ki vagy és honnan jöttél, öreg?” kérdezte megint a sanyarú képű, a rácsimpaszkodó gyerekhadat hessegetve.

Az emberek rájöttek, hogy néma. Senki sem kérdezgette többé. Enni és inni adtak neki. A házigazda panaszkodott a szegénységre, az éhségre és nincstelenségre, és könnyek szikráztak a szemében. Az öreg megszerette a kajlafülű boldogtalant. Sajnálta, hogy nem tudja mozdítani a nyelvét és beavatni minden titkába.

Jött az ősz. Kezdődtek a végtelen esők és árvizek. A házigazda szétkürtölte a falvakban, hogy néma ember van a házában.

Az emberek jöttek és megpróbálták szót csikarni ki belőle. Amikor ez kínzással sem sikerült, lóhátra rakták és bevitték a prijepoljei vásártérre.

Az öreg mozdulatlanul szemlélte a körülötte tolongó népet.

„Emberek”, siránkozott a házigazda, „ismeritek-e ezt az öreget? Emberek, láttatok-e valaha...”

„Nem”, mondták az emberek és belevesztek a szűk sikátorokon, vásári bódék közt sürgő-forgó tömegbe.

„Nálam van már vagy húsz napja”, nyöszörgött a házigazda. „Úgy veszem észre, hogy nem születésétől fogva néma, és hogy nem szegény ember”.

„Hát hallani hall-e?” kérdezte valaki.

„Mindent hall és ért”, mondta a házigazda.

„Valami szeszélyes öreg”, mormogtak az emberek.

„Testvéreim”, sápítózott a házigazda, „híreszteljétek el, hogy kerestek valaki, aki ismeri. Mentsétek meg őt is, meg engem is”.

Az emberek mindenfelől jól megvizsgálták. Fejét emelgették, bajszánál és hosszú gubancos szakállánál fogva cibálták. Még a szájába és a szempillája alá is benéztek. Mivel senki sem ismerte meg és a vásártér lassan kiürült, késő este a házigazda odatérdelt eleje és sírni kezdett:

„Öreg, nem vihetlek vissza. Az éhség sanyargat bennünket, te is láthattad. Márpedig neked, hál' istennek, jó étvágyad van. Maradj itt. Bocsáss meg nekem az isten előtt, hogy itt kell hagyjalak. Fogadjon be most valaki más. Én nem tehetem...”

Nézte, hogy a kajla fülű szerencsétlen mint távolodik és végül eltűnik a puszta és sötét utcácska végén.

Itt a piactéren két napot töltött. És ki tudja, még meddig ázott volna, ha nem akadnak rá ismerősök.

Hajcsárok voltak ezek, akik birka- és kecskenyáját tereltek a Lim mentén egészen Pribojig. Hamar lóra ültették és indultak vele vissza, Bijelo Polje iránt.

„Hogy kerültél ebbe a pácba, az anyád ne sirasson?” kérdezték az emberek.

Az öreg nagy, zavaros szemeket meresztett rájuk.

„Mit kerestél erre felé, öreg?”

Csak másnap alkonyatkor érkeztek meg Lješnicába. Az átfázott, bőrig ázott, csatakos öreget leszedték a lóról. Bevitték a házba és lefektették széles ágyára.

Feleségére és fiaira gondolva, akik épp ezen az ágyon haltak meg, az öreg mély álomba merült.

Éjfél körül a szomszéd ébresztette föl. Elmondta, hogy a parasztok széthurcoltak a birtokáról minden elmozdíthatót: a gabonát, a szénát, a szalmát. Ellopták a szerszámokat, még a legócskább holmit is. Széthurcolták és levágták a jószágot. Már a cserepet is kedték leszedni a tetőről.

Az öreg nem szólt semmit. Az ember nem győzött csodálkozni.

„Csak azt tudnám, hova vitte az ördög?” kérdezte valaki a szomszédságból.

„Oda, ahova mást is”.

„De mit keresett vajon?”

„Eh, tán maga sem tudta”.

„Istenem, de összeaszott”.

„Hát hol láttad, hogy valaki a kóborlásban meghízik”.

„Még az állkapcsa is megkövesedett”.

„Bánja is ő, hogy kifosztottuk”.

„Máskor még a bőrt is lenyúzzuk a hátáról”.

„De csak az isten tudja, hány bőr van ezen”.

A következő év nyugodtan telt el. Az öreg, gyenge lábakon imboiyogva, komoran járta a földjeit. Senkivel sem beszélt. Kézpénzből és a rég adott s most lassacskán megtérülő kölcsönökből tengődött.

Az ötödik nyár előhozta valahonnét Muharemet: fényes nappal bukant fel, piros kakassal a karjában. Az öreget szíven ütötte valami és élettelenül dőlt neki a palánknak. Ahogy süllyedt a talaj a lába alatt, öt év óta először kívánt még élni.

A munkások fölemelték a gazból és pelyvából s elámultak, hogy mozgott a szája:

„Hozzátok ide azt a tolvajt”.

„Melyik tolvajt?”

„Azt a faggyúszagú dögöt”, mondta az öreg és összeráncolta a szemöldökét. „Azt a romlott lelkű Muharemet...”

És miközben támogatták hazafelé egyre suttogott:

„Jó, hogy haza vetődött az a tolvaj. Lám, az iskoláját, már egészen megfeledkeztem róla. De most majd megszámolom a bordáit. Majd meglátja, hogy szabad a gazdát kifosztani és elhagyni...”

„Ne bántsd, öreg”, sopánkodott az egyik a három közül. „Jó ember a Muharem, rendes ember”.

„Mind jók vagytok ti, ha muszáj”, mondta az öreg.

„Kíméld meg ez egyszer”, rimázkodott az ember. „Bocsáss meg neki”.

„Senkinek se szoktam megbocsátani”, mondta az öreg. „Hát hányszor mondjam még, hogy megérted?”

Muharemet még sötétedés előtt elébe vezették.

Magukra hagyták őket. És amíg ők ketten hosszan nézték egymást, a munkások ott sompolyogtak a ház körül: várták a verekedést, a jajveszékeltést. Ott akartak lenni, hogy megvédjék Muharemet.

„Pálinkát hozz”, mondta az öreg.

„Jól van, öreg”, súgta Muharem.

Osszenéztek.

„Hol voltál ilyen sokáig?” horkant föl az öreg. „És mit csináltál?”

Muharemet gyanús köhögés fogta el s az öregben borzongás futott végig.

„Miért mentél el olyan sok időre?” suttogta az öreg.

Muharem leszegte a fejét. Egészen közel voltak egymáshoz. Koccintottak. Tekintetük találkozott. A morózus öregember szeme előtt a legszébb földi világosság hasadt meg.

Igy ért véget öt esztendei hajszája és várakozása.

Részlet a szerző *Egre száll*
a *vörös kakas* című regényéből.

Acs Károly fordítása